

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ: СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ

RULE OF LAW AS A PRINCIPLE OF ADMINISTRATIVE PROCESS: STATE OF RESEARCH

Позігун І.О., аспірант кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеський державний університет внутрішніх справ

Відмова вітчизняної правничої науки від превалювання юридичного нормативізму та імплементація концептів природно-правового розуміння права є чинником переосмислення явища, що позначається терміном «принципи права», які не можуть бути вторинними по відношенню до нормативно-правових актів. Зазначається, що складовою частиною природно-правового розуміння права є верховенство права, яке є не просто окремим принципом, а цілісною доктриною, що включає низку основоположних засад, які визначають організацію та функціонування суспільства. Акцентується увага, що верховенство права ще не стало предметом комплексного дослідження саме як принципу адміністративного процесу, що і зумовлює актуальність дослідження.

Метою цього визначено аналіз наукової літератури на предмет стану опрацювання науковцями проблематики верховенства права як принципу адміністративного процесу. Досягнення мети дозволить визначити перспективні напрями епістемології імплементації вимог верховенства права у адміністративний процес в Україні, що є фактором розбудови правової держави.

Відзначається, що найбільш дослідженим у вітчизняній правовій науці є проблематика загальних принципів права, верховенства права та окремих принципів адміністративного процесу. Серед принципів адміністративного процесу найбільш повно з'ясовано зміст принципу законності.

Запропоновано джерельну базу дослідження верховенства права як принципу адміністративного процесу типологізувати, обравши як критерій класифікації об'єкт дослідження. При цьому виокремлено такі групи джерел.

По-перше, наукові дослідження, предметом пізнання яких є принцип верховенства права в системі загальних принципів права.

По-друге, джерела, предметом пізнання яких є адміністративного процесу, у тому числі й у взаємозв'язку з принципом верховенства права.

Резюмується, що на сьогодні в Україні верховенство права як принцип адміністративного процесу не став предметом комплексного дослідження, що визначає актуальність цієї проблематики та, зважаючи на визнання в Україні принципу верховенства права, є фактором необхідності її розроблення.

Ключові слова: верховенство права, принцип адміністративного процесу, принцип права, природно-правове розуміння, юридичний нормативізм.

The refusal of domestic legal science from the prevalence of legal normativism and the implementation of the concepts of natural and law understanding of law is a factor in rethinking the phenomenon, denoted by the term "principles of law", which can not be secondary to regulations. It is noted that a component of the natural and law understanding of law is the rule of law, which is not just a separate principle, but a holistic doctrine including a number of fundamental principles that determine the organization and functioning of society. Emphasis is placed on the fact that the rule of law has not yet become the subject of a comprehensive study as a principle of administrative process, which determines the relevance of the study.

The purpose of this is to analyze the scientific literature on the state of elaboration of the rule of law as a principle of administrative process by scientists. Achieving the goal will identify promising areas of epistemology for the implementation of the rule of law in the administrative process in Ukraine, which is a factor in building a law-based state.

It is noted that the most studied in the domestic legal science is the issue of general principles of law, the rule of law and certain principles of administrative process. Among the principles of the administrative process, the content of the principle of legality is most fully clarified.

The source base of the study of the rule of law as a principle of the administrative process is suggested to be typologized, choosing the object of study as a criterion for classification. The following groups of sources are distinguished:

First, research, the subject of which is the principle of the rule of law in the system of general principles of law.

Second, the sources, the subject of knowledge of which is the administrative process, including in relation to the rule of law.

It is summarized that today in Ukraine the rule of law as a principle of administrative process has not become the subject of a comprehensive study, which determines the relevance of this issue and, given the recognition of the rule of law principle in Ukraine, is a factor in its development.

Key words: rule of law, principle of administrative process, principle of law, natural and law understanding, legal normativism.

Актуальність. За умов панування у вітчизняній юриспруденції нормативістського розуміння права інтенція науковців (як і правників-практиків) оминала увагою таку проблематику, як принципи права. І це цілком зрозуміло, ураховуючи положення юридичного позитивізму. В умовах коли право і закон ототожнюються, принципи права сприймаються лише через текст нормативно-правових актів, без наявності нормативного припису не існує принципів права, останні об'єктивуються у юридичних нормах. Відтак основна роль належить саме юридичним приписам. А оскільки за такого підходу для реалізації положень закону необхідне прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів, то без них принципи права (як і інші норми закону) залишаються лише декларацією, яка ні до чого не зобов'язує (зауважимо, що, на відміну від такого розуміння норм-деклараций у межах парадигми радянської юриспруденції, західна правова традиція не сприймає проголошені наміри суто декларацією, яка ні до чого не зобов'язує, на підтвердження цього вказує існування саме в цивілізованих державах явища, що ймену-

ється м'яким правом (soft law), яке хоча і не передбачає санкцій за невиконання норм, які складають м'яке право, однак такі норми виконуються органами публічної влади чи іншими суб'єктами міжнародного права).

В умовах превалювання природного розуміння права, за якого розмежовується право та закон, саме першому віддається перевага, при цьому ті приписи законодавства, що не відповідають принципам права, не набувають нормативного характеру. Нині важко уявити природно-правову школу без включення до її складу верховенства права, яке є не просто окремим принципом, а цілісною доктриною, що включає низку основоположних засад, які визначають організацію та функціонування суспільства.

Верховенство права на сьогодні є важливою складовою частиною не тільки загальних принципів права, але і галузевих принципів, у тому числі й адміністративного. Однак нині верховенство права ще не стало предметом комплексного дослідження саме як принципу адміністративного процесу, що і визначає актуальність його гносеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виходячи з предмету дослідження, у цій частині дослідження ми висвітлимо лише узагальнений аналіз останніх публікацій верховенства права як принципу адміністративного процесу. Детальний аналіз наукової літератури за вказаним предметом буде здійснено в основній частині цієї статті.

Укажемо, що окремі аспекти, які є епістемологічним підґрунтям висвітлення верховенства права як принципу адміністративного процесу, були об'єктом дослідження таких вітчизняних вчених, як С. Головатий, А. Козловський, М. Козюбра, М. Корнієнко, М. Костицький, А. Кучук, А. Мелешевич, М. Патеї-Братасюк, С. Переполькін, С. Погребняк, П. Рабінович, М. Савчин, О. Ярмиш та ін.

Водночас найбільш висвітленим у вітчизняній правовій науці є проблематика загальних принципів права, верховенства права та окремих принципів адміністративного процесу. Серед останніх найбільш висвітленим є принцип законності, що обумовлено превалюванням цього принципу в умовах пріоритету позитивістського розуміння права.

Серед дослідників, що займалися проблематикою окресленої проблематики, слід вказати таких: М. Бояринцева, О. Гоптарева, О. Корчинського, М. Лученко, О. Мілієнко, А. Пахлеванзаде, С. Потапенка та ін., які присвятили свої дисертаційні дослідження окремим принципам адміністративного процесу.

У цьому контексті варто відзначити дисертаційне дослідження М. Лученко, присвячене проблематиці принципу пропорційності в адміністративному судочинстві, зважаючи на зв'язок цього принципу та верховенства права. На їх пов'язаність вказує і науковець, зазначаючи наступне: «На підставі виокремлення та всебічного аналізу ознак з'ясовується сутність принципу пропорційності як засобу забезпечення дії верховенства права у відносинах приватних осіб і суб'єктів публічної адміністрації» [1, с. 16], автором пропонується сприймати досліджуваний ним принцип «як «збірний», «проміжну ланку» між принципом верховенства права та рештою принципів адміністративного судочинства» [1, с. 12].

Однак, наголосимо, що верховенство права як принцип адміністративного процесу не став предметом комплексного пізнання вітчизняною правничою наукою.

Мета статті. Метою цього дослідження є аналіз наукової літератури на предмет стану опрацювання науковцями проблематики верховенства права як принципу адміністративного процесу. З'ясування дослідженості окресленого питання дозволить визначити перспективні напрями епістемології імплементації вимог верховенства права в адміністративний процес в Україні, що буде слугувати розвитку правової держави.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на мало-дослідженість окресленої нами проблематики, за основу висвітлення наукової розробленості предмету пізнання доцільно виокремити окремі роботи, об'єктом гносеології яких є окремі аспекти як принципу верховенства права, так і окремих принципів адміністративного процесу у їх взаємозв'язку з принципом верховенства права.

Ураховуючи зазначене вище, на нашу думку, джерельну базу пізнання верховенства права як принципу адміністративного процесу доцільно поділити на декілька груп, взявши за основу класифікації об'єкт гносеології відповідного дослідження.

До першої групи варто віднести наукові дослідження, предметом пізнання яких є принципи верховенства права в системі загальних принципів права.

Серед науковців, чії роботи складають означену групу, слід виокремити таких, як С. Головатий, О. Гришук, М. Козюбра, М. Корнієнко, В. Костицький, М. Костицький, А. Кучук, А. Мелешевич, О. Мінченко, О. Орлова, С. Погребняк, А. Пухтецька, О. Росоляк, М. Савчин, І. Сердюк, В. Тертишник, О. Тихомиров та ін.

Одним із перших системно дослідив принципи права в межах вітчизняної правової системи А. Колодій, виклавши результати свого пізнання у дисертації «Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання)» [2]. Водночас не можна не відзначити, що, зважаючи на останні досягнення правничої епістемології, вказане дисертаційне дослідження виходить не з положень природно-правової школи права, а саме з юридичного нормативізму. На це вказує позиція автора щодо форм існування принципів права, серед яких вказується або відображеність їх у приписах законодавства, або виведення їх через аналіз приписів законодавства. Відтак без приписів законодавства принципи права не існують. Існування принципів права ставиться в залежність від приписів нормативно-правових актів. А відповідно, вони ніяким чином не впливають на останні, навпаки, принципи є похідними. Що повною мірою спотворює сутність досліджуваного правового явища. Додамо, що таку ж позицію автор виклав і в науковій праці, опублікованій через близько десять років після оприлюднення дисертації: «Важливою ознакою принципів права є спосіб їх матеріалізації у праві. Загальновідомо, що розрізняють два способи вираження принципів права: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення)» [3, с. 43]. До того ж, наголосимо, що у назві роботи А. Колодій використав термін «принципи права України», що вказує на обмежене сприйняття цього правового явища, яке відповідає нормативістському розумінню права, оскільки за природно-правового розуміння принципи не розглядаються суто як національне правове явище. Недослідженим у цій роботі є і принцип верховенства права.

Ми аналізуємо цю роботу на підтвердження факту сприйняття принципів права через призму юридичного нормативізму та необхідності переосмислення сутності цього явища, у тому числі й задля адекватного розуміння верховенства права. У цьому контексті слушною є теза окремих вітчизняних вчених відносно того, що «принципи є підставою права, містяться у його змісті, виступають як орієнтири у його формуванні, відображають сутнісні характеристики права та основні зв'язки, які реально існують у правовій системі» [4, с. 6].

Відомий вітчизняний вчений М. Козюбра наголошував, що «відсутність належного світоглядно-методологічного осмислення принципів права» виступає негативним чинником розвитку юриспруденції, для правничої діяльності властиве незастосування принципів права як окремого джерела права [5, с. 143].

Серед зарубіжних вчених, які обрали як предмет пізнання принципи права загалом та окремі аспекти явища, що позначається терміном «верховенство права», слід згадати таких, як Т.Р.С. Аллан, Р. Алексі, Г. Алпа, Дж. Бен-там, Ж. Бержель, А. Дайсі, Р. Дворкін, Б. Леоні, Д. Ллойд, Ж. Мере, Л. Пінеші, К. Собота, Б. Таманага, Ф. Хайек, Г. Харт та ін.

Висвітлюючи проблематику верховенства права не можна не згадати роботу англійського правника Альберта Дайсі, з іменем якого й пов'язують теорію верховенства права, концептуальне оформлення ідеї rule of law. Його праця «Introduction to the Study of the Law of the Constitution» безпосередньо присвячена вказаній тематичі [6].

«Без оволодіння знаннями дайсієвої класичної концепції верховенства права С. Головатий вважає неможливим ані навчання студентів на правничих факультетах, ані здійснення правосуддя суддями. Без усього цього, на думку науковця, розвиток української правничої науки та практичне утвердження верховенства права в Україні – приречені» [7, с. 69] – зазначає вітчизняна дослідниця Л. Єресько.

Однак, наголосимо, що означена група робіт є лише підґрунтям до висвітлення проблематики верховенства права як принципу адміністративного процесу.

Наступну групу джерел складають джерела, предметом пізнання яких є адміністративного процесу, у тому числі й у взаємозв'язку з принципом верховенства права

Значним внеском у розроблення вказаної проблематики стали роботи таких вітчизняних дослідників як А. Апаров, К. Бережна, О. Гоптарев, М. Корнієнко, О. Корчинський, А. Кучук, Є. Легеза, Б. Логвиненко, М. Лученко, Ю. Матвеева, О. Мілієнко, О. Орлова, А. Пахлевандзе, С. Потапенко, А. Пухтецька та ін.

Переважно частина вказаних вітчизняних науковців присвятила свої дисертаційні дослідження тим чи іншим принципам адміністративного процесу, принципам адміністративного процесу загалом. Так, наприклад, предметом гносеології О. Корчинського стали правові засади організації адміністративного судочинства в Україні. Водночас варто вказати й на те, що, на думку О. Корчинського, правові засади організації адміністративного судочинства в Україні слід сприймати як «сукупність адміністративно-правових норм, в яких закріплені єдині цілі та завдання, принципи організації та діяльності, функції, основні суб'єкти, механізми та взаємозв'язки адміністративних судів, які лише у сукупності та взаємодії дозволяють забезпечити охорону та захист прав і законних інтересів людини і громадянина в публічно-правовій сфері» [8, с. 3]. Хоча не можна не звернути увагу на певний когнітивний дисонанс, оскільки, виходячи з наведеної дефініції вбачається, що «принципи» є вужчими за «засади», хоча у висновках до дисертації науковець відзначає, що «засади організації та функціонування адміністративного судочинства визначаються передбаченими Конституцією України та Кодексом адміністративного судочинства України принципами» [8, с. 156].

На певну непослідовність автора вказує і його сприйняття принципів суто в межах юридичного нормативізму, пов'язування принципів та форм їх об'єктивізації суто з нормами законодавства: «Принципами судочинства називають основні, базові правила розгляду і вирішення судових спорів, які мають зовнішній вираз у нормах процесуальних кодексів. ...» [8, с. 156].

Слід відзначити тісний зв'язок між верховенством права та принципом розумності строків на досудовому розслідуванні. У цьому контексті варто згадати дисертаційне дослідження А. Пахлевандзе, яке хоча і стосується кримінального процесу, однак висновки в контексті досліджуваного принципу цілком застосовні і до адміністративного процесу. На думку науковця, строки у юридич-

ному процесі «є процесуальними гарантіями законності, які мають імперативний характер, обмежують час для прийняття процесуальних рішень чи вчинення процесуальних дій з метою доцільної організації кримінального провадження, забезпечення оперативності та ефективності правосуддя, дотримання прав і законних інтересів учасників процесу, здійснення дисциплінуючого впливу на останніх» [9, с. 13].

Важливою складовою частиною верховенства права є гласність і відкритість адміністративного процесу. Ця тематика стала предметом дослідження О. Мілієнко. На думку вказаного автора, принципи адміністративного судочинства слід сприймати як «стійкі абстрактні правила поведінки, які втілюють цінності, на яких має ґрунтуватися адміністративне судочинство, визначаючи цим зміст і спрямованість правового регулювання адміністративного судочинства, впливають на зміст багатьох норм про адміністративне судочинство, виступають підґрунтям для їх тлумачення, а також інструментом для заповнення прогалів та усунення колізій» [10, с. 11].

Наведена дефініція дозволяє зробити висновок про сприйняття науковцем положень саме природно правової школи, яка не пов'язує принципи права загалом та адміністративного процесу з наявністю певного нормативно-правового акта.

В аспекті предмету нашого пізнання не можна не відзначити дисертаційні дослідження М. Лученко, присвячене принципу пропорційності в адміністративному процесі (у якому серед іншого автором вказується на тісний зв'язок досліджуваного ним принципу з верховенством права), а також М. Бояринцевої на тематику реалізації європейських принципів судочинства в діяльності адміністративного суду в Україні (у якій серед іншого аргументується положення «про визначення складників принципу верховенства права як принципу здійснення адміністративного судочинства, реалізація якого має відповідати критеріям якості закону та правової визначеності, встановлення яких є підставою для ухвалення рішення суду про безспірність акту, прийнятого органом публічної адміністрації» [11, с. 7]).

Однак у цілому відсутні дисертаційні дослідження, у яких безпосередньо висвітлювався б такий принцип адміністративного процесу як верховенство права.

Висновки. Таким чином, сьогодні в Україні верховенство права як принцип адміністративного процесу не став предметом комплексного дослідження, що визначає актуальність цієї проблематики та, зважаючи на визнання в Україні принципу верховенства права, є фактором необхідності її розроблення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лученко М.М. Принцип пропорційності в адміністративному судочинстві : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 18 с.
2. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.00.02. Київ., 1999. 36 с.
3. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
4. Братасюк М., Росолія О. Принципи та норми права в контексті самовизначення людини-особистості як суб'єкта права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 2(10). С. 5–10.
5. Козюбра М.І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
6. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Macmillan and Co, Limited/696 p.
7. Єресько Л. Верховенство права як результат судової практики: погляди А. Дайсі. *Юридична Україна*. 2016. № 11-12. С. 68–81.
8. Корчинський О.І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2018. 185 с.
9. Пахлевандзе Альборз. Реалізація засади розумності строків на досудовому розслідуванні : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 20 с.
10. Мілієнко О.А. Принципи гласності і відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 18 с.
11. Бояринцева М.А. Діяльність адміністративного суду в умовах імплементації європейських принципів судочинства в Україні : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 30 с.